

Київський університет імені Бориса Грінченка
Інститут філології
Кафедра української мови

“ЗАТВЕРДЖУЮ”
проголошено науково-методичної
ради кафедральної навчальної роботи
О.Б.Жильцов
2020 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:
ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»**

для студентів

спеціальності	035 Філологія
освітнього рівня	першого (бакалаврського)
спеціалізації	035.01 Українська мова та література
освітньої програми	Українська мова і література

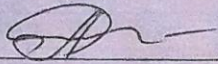
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
Начальник відділу
моніторингу якості освіти
Програма: 1006/20
(підпис) Жильцов (прізвище, ініціали)
« » 20 20 р.

Київ – 2020

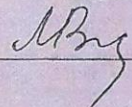
Розробник: Т.Л. Видайчук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Викладач: Т.Л. Видайчук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

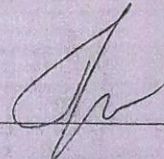
Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри української мови
Протокол від "29" серпня 2019 р. № 1

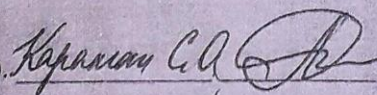
Завідувач кафедри (С.О. Караман)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми (керівником проектної групи)
Українська мова та література
_____. 2019 р.

Гарант освітньої програми (керівник проектної групи) (М.О. Вінтонів)

Робочу програму перевірено
_____. 2019 р.

Заступник директора Інституту філології (Л.І. Заяць)

Пролонговано:
на 2020/2021 н.р. , «02.09. 2020р., протокол № 2
на 2021/2022 н.р. _____, «_____» _____ 2021р., протокол № _____
на 2022/2023 н.р. _____, «_____» _____ 2022р., протокол № _____
на 2023/2024 н.р. _____, «_____» _____ 2022р., протокол № _____

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Історія української мови		
Вид дисципліни	обов'язкова	
Мова викладання навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів / годин	7/ 210	
Курс	I, II, III	
Семестр	2, 3, 4, 5	
Кількість змістових модулів з розподілом:	4	
Змістовий модуль 1. Старослов'янська мова		
Обсяг кредитів	2	2
Обсяг годин, в тому числі:	60	60
Аудиторні	28	8
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	52
Змістовий модуль 2. Історична граматика української мови		
Обсяг кредитів	2	2
Обсяг годин, в тому числі:	60	60
Аудиторні	28	8
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	52
Змістовий модуль 3. Українська діалектологія		
Обсяг кредитів	2	2
Обсяг годин, в тому числі:	60	60
Аудиторні	28	8
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	52
Змістовий модуль 4. Історія української літературної мови		
Обсяг кредитів	1	1
Обсяг годин, в тому числі:	30	30
Аудиторні	14	4
Модульний контроль	2	-

Семестровий контроль		-
Самостійна робота	14	26
Форма семестрового контролю	залік	

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ		
Вид дисципліни	обов'язкова	
Мова викладання навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів / годин	2 / 60	
Курс	II	
Семестр	1	
Кількість змістових модулів з розподілом:	2	
Обсяг кредитів	2	
Обсяг годин, в тому числі:	60	
Аудиторні	14	10
Модульний контроль	2	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	50
Форма семестрового контролю	залік	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

«Історична граматики української мови» – курс, що репрезентує сучасні підходи до розв'язання проблемних питань походження та розвитку окремих підсистем сучасної української мови. Окрему увагу приділено проблемі походження української мови, що розглядається під кутом зору панівних у XIX – поч. XXI ст. етнополітичних концепцій українського народу та формування періодизацій і термінології на позначення етапів розвитку української мови.

Наука, що вивчає розвиток мови (історія мови) включає ряд історичних дисциплін: історичну фонетику, історичну граматику, історичну лексикологію, історичну діалектологію, історію літературної мови. Об'єктом вивчення історії мови є мова в її історичному розвитку, від найдавніших дописемних часів до сьогодення. Предметом – фонетичні, граматичні (морфологічні і синтаксичні), стилістичні зміни мовної системи різних історичних періодів та причини, що їх викликали.

Зростання державотворчих і функціональних значущостей української мови зумовлює нові підходи до її наукового вивчення, в центрі якого перебувають питання її походження, діалектної диференціації, нормативної літературної практики, стилістичного розмаїття. Основу аналізу мовних фактів складають концептуальні положення порівняльно-історичного мовознавства, відповідних прийомів лінгвістичного аналізу мови, що дозволяють розгляд мовних елементів з урахуванням довготривалого мовного розвитку і формування. Водночас вивчення фактів з історії української мови здійснюються на підставі їх функціональної закріпленості та постійної тенденції до видозміни, тобто розгляд мовних фактів з погляду їх генези та еволюції, врахування постійної динаміки та функцій, співвідношення первинних і вторинних значущостей дозволяє глибше зрозуміти особливості системно-структурної організації сучасної української мови.

Наука про становлення і розвиток мови не ізольована від інших гуманітарних наук, а точніше тісно пов'язана з такими навчальними дисциплінами: «Вступ до мовознавства», «Сучасна українська літературна мова», «Діалектологія», «Історія української літературної мови», «Історія української літератури», «Історія України».

Мета курсу. Вивчаючи «Історичну граматику української мови» студенти набувають теоретичних знань історії фонетичної, граматичної та синтаксичної систем української мови від формування праслов'янської мови до сучасного стану, засвоюючи при цьому принцип хронологічної послідовності, у межах кожного з синхронних зрізів оволодівають змінами у системах вокалізму і консонантизму. Аналізуючи давні писемні пам'ятки та фіксацію у них різних мовних явищ, порушення в закономірностях змін, студенти опановують принцип відносної хронології. Кінцевою метою курсу слід вважати розуміння особливостей сучасного стану української мови з огляду на їх походження – це

завдання майбутнього вчителя-словесника.

Завдання курсу полягає в тому, щоб озброїти студентів науковою методологією пізнання історичних мовних явищ, а саме

- основними тенденціями розвитку української мови;
- змінами, які зазнала фонетико-фонологічна, лексична, граматична і стилістична системи у різні періоди побутування української мови;
- причинами, що викликали мовні зміни;
- особливостями застосування прийомів порівняльно-історичного мовознавства при аналізі явищ української мови;
- ☐ навичками аналізувати уривки пам'яток української мови;
- ☐ будувати висловлювання на лінгвістичну тему за власним планом; аналізувати конкретні мовні факти, застосовуючи набуті теоретичні знання з курсу;
- ☐ розв'язувати різні типи лінгвістичних задач;
- ☐ володіти лінгвістичною термінологією з розглянутих тем.

Під час лекційних і практичних занять, індивідуальної навчально-дослідницької та самостійної роботи студенти, майбутні бакалаври за спеціалізацією «Українська мова та література», освітньою програмою «Українська мова і література» набувають таких компетентностей:

Науково-дослідницька компетенція (*загальна компетенція*) - здатність виконувати навчально-дослідні завдання на основі аналітико-синтетичної мисленнєвої діяльності. Володіння науково-дослідними методами відповідного фахового спрямування. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми, добирати аргументи, ухвалювати рішення. Обізнаність в особливостях проектної діяльності, готовність до її реалізації. Критична обізнаність та інтелектуальна чесність. Здатність нестандартно виконувати типові й неординарні завдання. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

Самоосвітня компетенція (*загальна компетенція*) - здатність до самостійної пізнавальної діяльності, самоорганізації та саморозвитку. Спрямованість на розкриття особистісного потенціалу та самореалізацію. Прагнення до особистісно-професійного лідерства та успіху.

Філологічна (вільне володіння базовим категорійно-поняттєвим та аналітично-дослідницьким апаратом сучасної філології) (*фахова компетенція*) - теоретико-методологічна та категоріальна обізнаність у загальнонаукових та спеціальних методах та дослідницьких підходах розуміння естетико-практичної значущості філологічного знання; володіння ключовими поняттями мовознавства, літературознавства та фольклористики, теоріями і методами філологічного аналізу, особливостями розвитку філологічної думки у певну історичну епоху та у сучасному контексті розвитку гуманітаристики.

Лінгвістична (глибокі знання та розуміння в галузі лінгвістики) (*фахова компетенція*) - здатність аналізувати лінгвістичні явища з погляду фундаментальних філологічних принципів і знань, а також на основі відповідних загальнонаукових методів. Знання природи і сутності мови, походження й закономірностей розвитку мов, особливостей структури мови, класифікації мов світу, шляхів і методів вивчення мовного матеріалу. Знання системи сучасної української літературної мови, еволюції її граматичної будови.

Лінгвальна (фахова компетенція) - досконале володіння українською мовою в її літературній формі, розуміння діалектного різноманіття української національної мови, вміння використовувати засоби мови відповідно до специфіки комунікативної ситуації та контексту. Здатність аналізувати просторові та соціальні різновиди мови, засади мовної політики.

Комунікативна професійно-орієнтована (фахова компетенція) - здатність застосовувати в професійній діяльності нормативні засоби мови в усному та писемному мовленні з урахуванням змістового наповнення, соціально-демографічних особливостей співрозмовника, специфіки ситуації спілкування та контексту; здатність вільно й ефективно використовувати мову(и), що вивчається(ються), для розв'язання комунікативних завдань.

Репрезентаційна (фахова компетенція) - здатність презентувати результати навчальної та дослідницької діяльності у галузі філології на місцевому, національному та міжнародному рівні.

3. Результати навчання за дисципліною

Після опанування дисципліни «Старослов'янська мова» студенти повинні мати такі **програмні результати навчання:**

- володіти основними методами філологічного (лінгвістичного і літературознавчого) аналізу в синхронії та діяхронії, користуючись системою основних понять і термінів мовознавства;
- вільно володіти базовим професійним категоріально-поняттєвим та дослідницьким апаратом сучасної філологічної науки. Уміння пояснювати професійно з історичних позицій явища і факти української мови та літератури;
- фахово формувати й аргументувати власні теоретичні і практичні судження, професійні позиції;
- виявляти здатність формувати судження про значення і наслідки своєї професійної діяльності з урахуванням соціальних, професійних і етичних позицій.

Структура навчальної дисципліни
Тематичний план для денної форми навчання

Назви розділів	теоретичних	Кількість годин, відведених на них			
		Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Модульний контроль
Модуль І. Питання походження української мови					
Тема 1. Історія української мови як наука і навчальна дисципліна.	1	2	2		
Тема 2. Проблема походження української мови.	1	2	4		
Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських.	-	2	2		
Модуль ІІ. Історія формування системи української мови					
Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси.	1	2	4	2	
Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів.	1	2	2		
Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду ХІ – ХІІІ ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови.	1	2	2		
Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання.	2	2	4	2	
Тема 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник.	2	2	4		
Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови.	1	2	4		
Усього годин: 60	10	18	28	4	

Тематичний план для заочної форми навчання

Назви розділів	теоретичних	Кількість годин, відведених на них			
		Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Модульний контроль
Модуль І. Питання походження української мови					
Тема 1. Історія української мови як наука і навчальна дисципліна.	1	-	4		
Тема 2. Проблема походження української мови.	1	-	6		
Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських.	-	-	4		
Модуль ІІ. Історія формування системи української мови					
Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси.	1	-	5	2	
Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів.	1	2	5		
Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду ХІ – ХІІІ ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови.	-	2	5		
Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання.	-	2	5	2	
Тема 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник.	-	-	6		
Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови.	-	-	6		
Усього годин: 60	4	6	46	4	

5. Програма навчальної дисципліни

Модуль I. Питання походження української мови

Лекція 1. Специфіка «Історичної граматики української мови» як навчальної дисципліни (1 год.).

Предмет і завдання курсу. Загальні особливості розвитку мови в діяchronії. Внутрішні і зовнішні чинники мовних змін. Зв'язки з іншими науками. Джерела мовно-історичних відомостей. Специфіка використання писемних пам'яток.

Лекція 2. Проблема походження української мови (2 год.).

Основні етнополітичні концепції походження українського народу. Етнополітична концепція «великоруського народу» та гіпотеза М.Погодіна – О.Соболевського. Зародження та розвиток концепції самостійного існування української мови у працях П.Житецького, М.Максимовича, А.Кримського.

Два погляди на походження східнослов'янських мов. Термін «давньоруська мова».

Концепція історії української мови Ю.Шевельова.

Періодизація історії української мови. Термінологія: протиукраїнські говори, давньоукраїнська мова, староукраїнська мова, сучасна українська мова.

Лекція 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських (1 год.).

Основні фонетичні ознаки, що вирізняють групи слов'янських мов.

Фонетичні та граматичні ознаки сучасних східнослов'янських мов.

Основні типологічні риси української мови.

Модуль II. Історія формування системи української мови

Лекція 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси (2 год.).

Предмет історичної фонології. Причини звукових змін. Класифікація фонетичних змін.

Співвідношення прайндоевропейського, праслов'янського вокалізму. Втрата диференційної ознаки часокількості, зміни непередніх голосних у передні. Закон наростаючої звучності та наслідки його дії у системі голосних пізньої праслов'янської мови.

Найдавніші зміни в системі приголосних. Перша палаталізація задньоязикових приголосних. Палаталізація приголосних у сполучення з наступним *j. Зміна груп приголосних *dl, *tl. Спрощення груп приголосних.

Вставлення голосних та приголосних. Занепад приголосного в кінці складу. Перебудова дифтонгічних сполук. Друга палаталізація задньоязикових приголосних. Третя палаталізація задньоязикових приголосних. Поява протетичних приголосних.

Явища проміжного характеру: втрата складотворчих сонантів.

Лекція 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів (1 год.).

Зміни, що завершилися у дописемний період та переважно є спільними для східнослов'янських мов. Зміна початкового *ě→[o]. Природа «акання». Вияв загальної тенденції в запозичених словах. Засвоєння іншомовних слів з початковим [o] замість [a]. Зміни носових голосних. Позиційний перехід *[e] в [o] після споконвічно м'яких перед твердими приголосними. Витворення фонем /y/ з */i/, */y/ та пов'язані з цим зміни. Історія фонем */ě/.

Закон відкритого складу та фонетичні зміни, пов'язані з його дією. Розвиток повноголосся. Перебудова початкових сполук *ort, *olt. Розвиток системи протетичних приголосних. Ствердіння /r'/ та шиплячих приголосних. Диспалаталізація [c']. Запозичення [f].

Лекція 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови (2 год.).

Втрата зредукованих фонем. Позиційні зміни зредукованих фонем. Причини, час та послідовність процесів занепаду слабких та вокалізації сильних. Втрата в позиції перед сонорними. Друге повноголосся. Втрата в позиції після сонорних – поява [rý], [lý]. Рефлексія напружених зредукованих [ĩ], [ỹ].

Наслідки занепаду зредукованих ь, ъ у системі голосних фонем. Чергування [o], [e] з Ø. Поява вставних [o], [e] перед сонорними. Компенсаційне подовження голосних [o], [e] в новому закритому складі. Розвиток приставних голосних [o], [i]. Втрата ненаголошеного [i] на початку слова. Поява нових дифтонгів.

Висновок: динаміка системи голосних внаслідок занепаду редукованих.

Перехід етимологічних голосних [o], [e] в [i] – український «ікавізм»: механізми появи, діалектні рефлекси явища. Наслідки переходу для фонологічної системи української мови.

Наслідки занепаду редукованих в системі приголосних. Поява нових сполук приголосних. Спрощення у групах приголосних, Втрата кінцевого [l]. Асимілятивні, дисимілятивні процеси, епентеза приголосних. Лабіалізація [l] →[ɸ]. Вокалізація [w]→[ɸ], [u].

Висновок: розвиток системи консонантизму внаслідок занепаду

зредукованих.

Діалектно обмежені явища та процеси, що відбулися пізніше від втрати зредукованих. Система голосних: перехід *[e]→[a], перехід *[a]→[e], явище «укання». Система приголосних фонем: ствердіння приголосних перед колишнім *ѣ. Новий [j]. Запозичення [g]. Запозичення [dz].

Лекція 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання (2 год.).

Предмет і завдання історичної морфології.

Історія іменника як частини мови. Історія становлення граматичних категорій іменника української мови.

Давня іменникова система відмінювання. Типи давніх відмін. Витворення сучасної української системи відмінювання. Історія відмінкових закінчень іменників.

Історія іменних частин мови (займенника, прикметника, числівника). Загальні шляхи становлення займенникової системи української мови. Групи займенників давньоукраїнської мови. Історія становлення особових займенників. Історія форм неособових займенників.

Прикметник як частина мови. Дві прикметникові форми: довга і коротка. Історія форм ступенів порівняння.

Загальні відомості про виникнення класу слів на позначення числа. Історія числівників першого десятка, числівників від 11 до 19, назв десятків і сотень. Загальний огляд історії дробових, збірних та порядкових числівників.

Лекція 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник (2 год.).

Становлення системи дієслів форм у процесі формування граматичної системи української мови. Класи дієслів.

Часові форми дієслів у давньоукраїнській мові. Історія форм теперішнього часу. Форми минулого часу: історія аориста, імперфекта, перфекта, плюсквамперфекта. Морфологічні і значеннєві ознаки майбутніх часів дієслова у давньоукраїнській та староукраїнській мові. Вираження майбутньої дії за допомогою форм теперішнього часу як наслідок процесу видової диференціації дієслів. Творення аналітичних форм майбутнього часу.

Історія форм умовного способу.

Історія форм наказового способу.

Інфінітив. Супін.

Дієприкметник і дієприслівник.

Лекція 9. Історія синтаксичної структури української мови (1 год.). Характеристика розвитку основних структурних і комунікативних типів

простого речення.

Засоби вираження головних і другорядних членів печення в давньо- і середньо український періоди.

Конструкції з подвійними відмінками в системі членів речення.

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна к-сть балів за одиницю	Семестр	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	5	5
Відвідування практичних занять	1	9	9
Робота на практичному занятті	10	9	90
Виконання завдань для самостійної роботи	5	14	70
Опрацювання фахових видань	10	3	30
Виконання модульної роботи	25	2	50
Разом		-	254
Максимальна кількість балів: 254			
Розрахунок коефіцієнта: $254/100=2,5$			

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

Самостійна робота студентів передбачає планове виконання ними наступних завдань: написання конспекту; письмова творча робота на певну тему; створення презентації навчального матеріалу (одноосібно).

Модуль I. Питання походження української мови

Завдання 1. Зобразіть схематично у зошиті для практичних занять зв'язок «Історичної граматики української мови» з іншими лінгвістичними і нелінгвістичними дисциплінами.

Завдання 2. Законспекуйте нижчеподані наукові статті в аспекті специфіки вивчення історії української мови.

Півторак Г.П. Деякі методологічні проблеми досліджень етногенезу

східних слов'ян на сучасному етапі // Мовознавство, 2010. - № 2 – 3. – С.8 – 29.

Ткаченко О.Б. *До ідеологічних основ української нації і української мови* // Мовознавство, 2010. - № 2 – 3. – С.49 – 54.

Завдання 3. Ознайомтесь з хрестоматією з історії української мови: *Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко.* – К.: Либідь, 1996. – 288 с. Підготуйте конспекти наукових статей, що стосуються проблем походження української мови.

Огієнко І. *Історія української літературної мови* // Історія української мови. Упоряд. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С.137 – 161.

Булаховський Л. *Питання походження української мови* // Історія української мови. Упоряд. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С. 161 – 180.

Шевельов Ю. *Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії* // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С. 191 – 205.

Півторак Г. *Коли ж виникла українська мова?* // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С. 270 – 280.

Модуль II. Історія формування системи української мови

Завдання 1. Ознайомтесь із статтею **Ю.Карпенка** «*Фонологічна історія українського вокалізму*» (Мовознавство. – 1998. - № 2 – 3. – С.78 – 91) і дайте відповіді на питання:

а) яка ознака була провідною в організації вокалізму протягом усього існування праслов'янської мови?

б) який вигляд мала система голосних перед занепадом праслов'янської мови?

в) чому автор стверджує, що приголосні праслов'янської мови не можуть бути названі ні твердими, ні м'якими фонемами?

г) з яким фонологічним процесом автор пов'язує докорінну перебудову фонологічної системи праслов'янської мови, зміну її вокалічно-консонантного типу на консонантно-вокалічний? Яка межа вокальності?

Завдання 2. Користуючись матеріалом підручника «*Історія української мови. Фонетика*» (С.103 – 108), підготуйте конспект за планом:

а) особливості складоподілу спільнослов'янської мови давньої доби;

б) поява нових груп приголосних і типи фонетичних змін у них:

- редукція одного з приголосних;
 - вставлення приголосного;
 - вставлення голосного;
 - асиміляція.
- в) поняття «гемінати», фонетичні зміни у них;
- г) занепад приголосного в кінці фінального складу.

Завдання 3. Доберіть з історичних джерел приклади, які демонструють процес монофтонгізації дифтонгів.

Завдання 4. Ознайомтесь зі статтею *Г.П.Півторака «Занепад зредукованих ь, ъ і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов»* (Мовознавство. – 1998. - № 2 – 3. – С.3 – 14). Підготуйте відповіді на питання:

- а) чим була обумовлена тенденція до занепаду ультракоротких голосних і коли вона виникла?
- б) як характеризує автор сильну і слабку позиції?
- в) які хронологічні межі занепаду зредукованих і вокалізації зредукованих визначає Г.Півторак для східних, південних і західних слов'ян?

Завдання 5. Доберіть із творів української літератури XVI – XVIII ст. уривок на 50 слів і поясніть фонетичні особливості української мови того періоду.

Завдання 6. Визначіть тип відмінювання давньоукраїнських іменників *земля, вода, ніч, свекри, воля, любя, душа, синь, конь, жєнихъ, путь, чудо, поле, небо, тьсть, лось, зять*.

Завдання 7. Коротко сформулюйте історію предметно-особового займенника *він, вона, воно*.

Завдання 8. Поміркуйте, чому сучасне мовознавство схиляється до думки, що формально-граматичні відмінності між іменниками й прикметниками не споконвічні.

Завдання 9. Провідмініайте в однині, множині і двоїні словосполучення: *высок домъ, велико дерево, мудра книга*.

Завдання 10. Опрацюючи «Вступ» до монографії «*Числівник української мови*» (Г.П.Арполенко, К.І.Городенська, Т.Х.Щербатюк), підготуйте доповідь про формування поняття «число» і системи числових назв у

східних слов'ян.

Завдання 11. Поясніть твердження, що лексико-семантична група числівників уніфікувала свою морфологічну структуру шляхом нейтралізації граматичних ознак, успадкованих від іменників і прикметників.

Завдання 12. Напишіть числівники давньоукраїнською, укажіть на фонетичні зміни в них: *один, два, п'ять, шість, сім, вісім, десять*.

Завдання 13. Як утворилися числівники: *п'ять, шість, одинадцять, двадцять*?

Завдання 14. Утворіть форми умовного способу в давньоукраїнській мові. *Ходити, знати, быти*.

Завдання 15. Підготуйте повідомлення на тему: «Супін в історії різних слов'янських мов».

Завдання 16. Знайдіть форми супіна, поясніть його синтаксичну роль у реченні.

И посла Ярополкъ искать брата. Изиде сѣ и сѣ...тъ сѣмене своѣ то. И посъла и на села свою пастъ свинии.

Завдання 17. Утворіть форми I особи однини аориста, імперфекта, перфекта, плюсквамперфекта від дієслова *быти*.

Завдання 18. Підготуйте повідомлення на тему: «Причина та шляхи оформлення дієприслівника як окремої дієслівної форми».

Завдання 19. Укладіть бібліографію журнальних статей за останніх десять років з проблем історичного синтаксису (журнали «Мовознавство», «Українська мова», «Українська мова і література в школі», «Вопросы языкознания», «Дивослово». Напишіть поширену анотацію до двох із них. Зробіть узагальнений опис напрямів розвитку досліджень з історичного синтаксису.

Карта самостійної роботи студента

Змістовий модуль та теми курсу	Академічний контроль	Бали	Термін виконання (тижні)
Модуль I. Питання походження української мови			
Тема 1. Специфіка «Історичної граматики української мови» як навчальної дисципліни.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	II – III
Тема 2. Проблема походження української мови.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	IV - V
Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських. Опрацювання фахових видань.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5 10	VI - VII
	Разом: 20+10 балів		
Модуль II. Історія формування системи української мови			
Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	VII - VIII
Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи протоукраїнських говорів.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	VIII - IX
Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови. Опрацювання фахових видань.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5 10	IX - X
Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (6 год.)	5*2	XI - XII
Тема 8. Історія дієслова як частини мови. Система дієслівних форм	Практичне заняття, модульний контроль,	5*2	XIII - XIV

часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник. Опрацювання фахових видань.	підсумкове тестування, залік (6 год.)	10	
Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (6 год.)	5*2	XV
		Разом: 50+20 балів	
РАЗОМ: 28 годин		70 балів+30 балів	

6.3 Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Форма проведення: письмова

Максимальна кількість балів: 25 балів

Критерії оцінювання: модульна контрольна робота включає 25 тестових запитань, правильне виконання яких оцінюється у 1 бал.

6.4 Форми проведення семестрового контролю (залік)

Навчальні досягнення бакалаврів із дисципліни оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 100.

6.5 Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю

1. Предмет і завдання курсу «Історична граматики української мови».
2. Зв'язки історичної граматики з іншими науками.
3. Загальні особливості розвитку мови в діяхронії.
4. Джерела мовно-історичних відомостей.
5. Специфіка використання писемних пам'яток як джерела вивчення історії української мови.
6. Основні етнополітичні концепції походження українського народу.
7. Зародження та розвиток концепції самостійного існування української мови.
8. Праслов'янська мова. Періодизація її історії. Проблема розпаду.
9. Два погляди на походження східнослов'янських мов.
10. Давньоруська мова – міф чи реальність?
11. Концепція історії української мови Ю.Шевельова.
12. Періодизація історії української мови.

13. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських.
14. Предмет історичної фонології.
15. Фонетичні процеси праслов'янського періоду та їхнє відображення в українській мові.
16. Фонетичні процеси, зумовлені дією закону відкритого складу.
17. Звукові зміни, пов'язані з постконсонантним [j].
18. Перша перехідна палаталізація задньоязикових приголосних.
19. Друга перехідна палаталізація задньоязикових приголосних.
20. Третя перехідна палаталізація задньоязикових приголосних.
21. Фонетичні процеси протоукраїнського періоду.
22. Фонетична система староукраїнського періоду. Вокалізм.
23. Фонетична система староукраїнського періоду. Консонантизм.
24. Занепад редукованих та його наслідки у системі вокалізму.
25. Занепад редукованих та його наслідки у системі консонантизму.
26. Втрата звуку, який позначала літера «ять».
27. Поява українського звуку [и].
28. Природа історичних чергувань української мови.
29. Історична морфонологія: явища усічення, накладання, нарощення.
30. Предмет історичної морфології. Причини і напрями змін морфологічного рівня.
31. Становлення граматичних категорій іменника. Категорія числа.
32. Становлення граматичних категорій іменника. Категорія відмінка.
33. Витворення сучасної української системи відмінювання іменників.
34. Становлення займенника як частини мови.
35. Становлення прикметника як частини мови.
36. Становлення числівника як частини мови.
37. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Класи дієслів.
38. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Категорія особи.
39. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Категорія часу.
40. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Категорія способу.
41. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Інфінітив. Супін.
42. Формування системи дієслівних форм у процесі становлення граматичної системи української мови. Дієприкметник. Дієприслівник.
43. Становлення прислівника як частини мови.
44. Становлення службових частин мови.

45. Предмет історичного синтаксису.
46. Засоби вираження головних членів речення у давньоукраїнський та староукраїнський періоди.
47. Засоби вираження другорядних членів речення у давньоукраїнський та староукраїнський періоди.
48. Конструкції з подвійними відмінками в системі членів речення.
49. Типи синтаксичних конструкцій давньоукраїнської та староукраїнської мов.
50. Перспективи дослідження проблем української етномовної глотогонії.

6.6. Шкала відповідності оцінок

Оцінка	Кількість балів
Відмінно	100-90
Дуже добре	82-89
Добре	75-81
Задовільно	69-74
Достатньо	60-68
Незадовільно	0-59

7. Рекомендовані джерела

Основна література:

1. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинько І.І. Історична граматики української мови. – К., 1980.
2. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О.І.Крижанівська. – К., 2010.
3. Історія української мови: Хрестоматія / Упоряд. С.Єрмоленко, А.Мойсієнко. – К., 1996.
4. Історична граматики української мови: навч. посіб. / Л.П. Павленко. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010.

Додаткова література:

5. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – К., 1998.
6. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). – К., 2000.
7. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології. – К., 2008.
8. Наєнко Г.М. Курс лекцій з історії української мови. Фонетика. Навч. посіб. – К., 2002.
9. Наєнко Г.М. Курс лекцій з історії української мови. Історична

граматика. Навч. посіб. – К., 2012

10. Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. – К., 2016.

11. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні і граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998.

12. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Х., 2002.

**Навчально-методична картка дисципліни
«Історична грамати́ка української мови»**

Разом: лекції – 10 год., практичні заняття – 14 год.,
самостійна робота – 28 годин, МК – 4 год., залік

Тиждень	I II	III IV	V VI	VII VIII	IX X	XI XII	XIII XIV	XV
Модулі	Модуль I			Модуль II				
Назва модуля	<u>Питання походження української мови</u>			Історія формування системи української мови				
Кількість балів за модуль	65 балів			190 балів				
Лекції								
Години	1 год.	1 год.	- год.	1 год.	1 год.	1 год.	2 год.	2 год.
Теми лекцій	Тема 1. Специфіка «Історичної грамати́ки української мови» як навчальної дисципліни (0,5б).	Тема 2. Проблема походження української мови (1 б).	Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських (0б).	Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси (0,5 б).	Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи <u>прото-українських</u> говорів (0,5б).	Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови (1 б).	Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання (1 б).	Тема 8. Історія дієслів як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник (1 б).
				Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови (0,5б).				

Теми семінарських занять	Тема 1. Специфіка «Історичної граматики української мови» як навчальної дисципліни (10 б).+1	Тема 2. Проблема походження української мови (10 б).+1	Тема 3. Визначальні риси української мови та її місце серед інших слов'янських (10 б).+1	Тема 4. Праслов'янська фонетична система. Праслов'янські процеси (10 б).+1	Тема 5. Історична фонетика української мови. Формування фонологічної системи прото-українських говорів (10 б).+1	Тема 6. Фонетичні зміни давньоукраїнського періоду XI – XIII ст. Розвиток фонологічної системи української мови. Фонетичні зміни української мови (10 б).+1	Тема 7. Предмет і завдання історичної морфології. Історія іменних частин мови. Формування системи відмінювання (10 б).+1	Тема 8. Історія дієслів як частини мови. Система дієслівних форм часу, способу. Дієприкметник та дієприслівник (10 б).+1	Тема 9. Історія синтаксичної структури української мови (10 б).+1
Години	2 год.			2 год.	2 год.	2 год.	2 год.	2 год.	2 год.
Самостійна робота	5*4=20 балів			5*10=50 балів					
Опрацювання фахових видань	10 балів			10 балів			10 балів		
Види поточного контролю				Модульна контрольна робота 1 (25 балів)			Модульна контрольна робота 2 (25 балів)		
Підсумковий контроль	Залік								